

DE CULTUUR VAN DE VRIJE TIJD

De ontwikkeling van onze tijdsbesteding - in het bijzonder vrije tijd - en de betekenis daarvan voor onze maatschappelijke voorzieningen

Jan Brouwer gaat in op de belangrijkste trends en ontwikkelingen rondom tijd en vrije tijd en wat deze betekenen voor onze voorzieningen. Hij deed dat op verzoek van Bouwstenen voor Sociaal, in het kader van de Update van het 'Spoorboekje Maatschappelijke Voorzieningen'. Jan benadert het onderwerp vanuit meerdere invalshoeken.

Door: Jan Brouwer

De tijd die ieder van ons krijgt kan maar één keer worden besteed. Hoe we de ons toegemeten tijd gebruiken is cultuurbepalend en omgekeerd bepaalt de cultuur hoe de beschikbare tijd wordt ingedeeld.

Soorten tijdsbesteding

De besteding van tijd kan worden ingedeeld in vier hoofdgroepen. Dat zijn de tijd om te leren, te werken, te zorgen en te spelen. Daarin zijn twee dimensies te herkennen; zingeving en regelgeving. Zingeving kan van buiten komen, vanuit de maatschappij of juist van binnen en dat geldt ook voor het stellen van regels. Bij spelen komt zingeving en regelgeving meestal van binnenuit. De eigen fantasie en creativiteit spelen een grote rol. Zingeving en regelgeving worden door het individu bepaald. Leren is een vorm van gedrag

waarbij men op zoek is naar eigen regels met zingeving die wordt aangegeven door de leraar, docent, ouder of mentor. Bij werken komt zingeving en regelgeving vooral van buiten, beide worden opgelegd. Zorgen ten slotte, is een vorm van gedrag waarbij eigen waarden worden gehandhaafd en zo mogelijk overgedragen op anderen. Ieder mens kent al deze vormen van gedrag en afhankelijk van het individu en de maatschappij is er een andere balans. De combinatie zorgt ervoor dat waarden en regels worden opgenomen, overgedragen, behouden en vernieuwd via het individu en daarmee ook voor de hele maatschappij. Tegelijkertijd is er sprake van vrije expressie, lotsverbondenheid, levensonderhoud en levensverzekering. De individuele en collectieve positie in onderstaand schema zegt veel over een maatschappij.

Figuur 1: Vormen van individueel en maatschappelijk gedrag

De belangrijkste ontwikkelingen tot nu toe

Lange termijn ontwikkeling in tijdsbesteding

De tijdsindeling is persoonsafhankelijk maar ook sterk leeftijdsafhankelijk. Als kind ligt de nadruk op spelen en leren. Naarmate men ouder wordt

neemt dat af. Werken wordt dan belangrijker. Ook wordt men geacht meer of geheel voor zichzelf te zorgen. Als er kinderen komen, kan zorgen zelfs de belangrijkste taak en daarmee tijdsbesteding worden. Meer en vaker werken en zorgen gaan dan ten koste van het leren en spelen. In veel samenlevingen is dat het lot van alle ouder wordende mensen. In onze maatschappij worden ouderen ontlast van werken en zorgen en ontstaat er weer meer ruimte voor leren en spelen.

Collectieve trends in tijdsbesteding

Er is niet alleen een individuele ontwikkeling in tijdsbesteding maar ook een collectieve ontwikkeling. Deze verandert maar langzaam. Toch is er een aantal bijzondere trends te herkennen. Daarvoor maken we gebruik van wat ouder onderzoek (zie Trendrapport Volkshuisvesting 1992) en de latere tijdsbestedingonderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). In het al wat oudere Trendrapport wordt tijdsbesteding over de langere termijn bekeken - sinds 1900. De tijdsbestedingonderzoeken geven een recenter beeld.

In 1900 woonden er in Nederland ongeveer 5 miljoen mensen. Sindsdien hebben zich een aantal trends voorgedaan die over de hele periode redelijk stabiel zijn gebleken:

- De Nederlandse bevolking is gestaag toegenomen door geboorte, langere levensduur en immigratie tot ruim 17 miljoen op dit moment, ofwel meer dan drie keer zoveel.
- Vergrijzing is ook al een oude en langlopende trend en niet iets van de laatste tijd.
- Welvaart is nog veel sterker gegroeid dan de bevolking. Het nationaal inkomen per hoofd is nu ongeveer tien keer zo groot als in 1900. De welvaartsgroei heeft ook geleid tot een enorme groei van vermogens. In 1900 beschikten slechts enkele mensen over een vermogen. Dankzij pensioenen en het eigen woningbezit is het een algemeen verschijnsel.

- De opkomst van de verzorgingsstaat in de 20ste eeuw. Er zijn nu veel meer inkomensbronnen, niet alleen uit arbeid maar ook via uitkeringen en pensioenen.
- Individualisering is een zeer dominante trend. Ruim 100 jaar geleden bestond het huishouden niet alleen uit ouders en kinderen, maar ook vaak grootouders en andere verwanten. De gemiddelde huishoudgrootte was toen 4,5 personen per huishouden. Nu zijn een- en tweepersoonshuishoudens de dominante samenlevingsvorm en is de huishoudgrootte gehalveerd.
- Er zijn veel meer en andere beroepen ontstaan en ook is de hele structuur van de economie drastisch veranderd; een gestage daling van de werkgelegenheid in de landbouw tegenover een zeer sterke groei van de diensteneconomie. In 1900 werkte nog 30% van de beroepsbevolking in de landbouw; nu is dat ongeveer 1%. De werkgelegenheid in de industrie nam tot 1970 toe en daalt sindsdien.
- Dominant en gestaag doorgroeïend is de enorme toename van de mobiliteit. Deze lag vrijwel steeds boven de groei van de welvaart.

Al deze trends zijn van invloed op de collectieve tijdsbesteding. Ruwweg kan men zeggen dat in de loop van de afgelopen eeuw de tijd om te **leren** steeds is toegenomen. De invoering van de leerplicht, de mogelijkheid om vervolgoopleidingen te genieten en natuurlijk de emancipatie van allerlei bevolkingsgroepen hebben ervoor gezorgd dat veel meer tijd wordt besteed aan leren.

De tijd om te **werken** is opvallend genoeg in al die jaren collectief gezien niet zoveel veranderd. De 5 miljoen mensen in 1900 werkten ongeveer net zoveel uren als de 17 miljoen mensen op dit moment. Door de langere opleidingen gaat men later werken; de werkweek is korter geworden; de vrije zaterdag en zondag zijn algemeen goed; veel mensen werken parttime; werkdagen zijn ook korter geworden; vakanties langer en men houdt eerder op met werken. Het grote verschil met vroeger is natuurlijk dat de arbeidsproductiviteit vrijwel al die jaren is toegenomen. Rond 1900 was de meerderheid van het werk handwerk; alles moest met de hand bewerkt en vervaardigd worden. Nu is er een groot aantal hulpmiddelen om de productie te vergroten en te verbeteren. De groei van de arbeidsproductiviteit was gemiddeld genomen zo'n 2% per jaar gedurende de 20ste eeuw waardoor de productie per uur nu ongeveer tien keer groter is dan in 1900.

De tijd om te **zorgen** is gedaald. De zorg voor kinderen, ouderen en naasten wordt veel minder door het huishouden gedaan en is grotendeels overgenomen door professionele organisaties. In 1900 waren er nog wel veel inwonende huishoudelijke hulpen bij de rijkere gezinnen, nu bestaat dat eigenlijk niet meer. Er werkten toen heel weinig mensen in de zorg: naast de huisarts was er een enkel ziekenhuis. Nu is het een industrie geworden met 1,1 miljoen arbeidsplaatsen; groter dan de echte industrie.

Niet alleen de omvang van de tijd om te leren, te werken en te zorgen is veranderd maar ook de invulling ervan. Er zijn steeds meer regels gekomen in de vorm van protocollen, voorschriften, vergunningen, afspraken noem maar op. Je kunt stellen dat leren en zorgen nu meer werken is geworden. Deze activiteiten zijn steeds meer een onderdeel geworden van het economisch systeem, waarbij een dienst gepaard gaat met een transactie. Dat heeft weer tot gevolg dat er helderheid gegeven moet worden over product en prijs. Tijd is geld, geldt nu ook voor het leren en zorgen en wordt als verplichte tijd ervaren. Studiepunten staan voor studietijd en zorgaanbod is tijdgebonden.

De resterende tijd is de vrije tijd; de tijd om te **spelen**. In de brede zin van het woord. Die tijd is sinds 1900 zowel individueel als collectief steeds toegenomen. En sinds het industriële tijdperk is het ook een erkend en herkend fenomeen geworden; de fluit, zoemer of bel gaat en de vrije tijd is begonnen.

Recente ontwikkelingen

Dit hele globale beeld is ontstaan tijdens het industriële tijdperk en is geen lineaire ontwikkeling gebleken. Een aantal lange termijn trends staat onder druk en dit heeft zijn weerslag op de tijdsbesteding. De twintigste eeuw was de eeuw van groei op vele vlakken: de bevolking, het aantal huishoudens, opleidingsniveau, welvaart, de verzorgingsstaat, het aantal woningen, het ruimtegebruik, de mobiliteit kenden alle ondanks twee wereldoorlogen en diverse economische crises een sterke groei. Er zijn grote twijfels of de groei op al deze fronten kan blijven bestaan. Het antwoord op deze vraag is vrij unaniem: nee.

Het SCP houdt sinds meer dan twintig jaar de tijdsbesteding van huishoudens bij. Iedere vier jaar organiseert men het zogenaamde tijdsbesteding-onderzoek (TBO). Daaruit blijkt dat de vrije tijd op individueel niveau onder druk staat. De tijd om te leren en te werken neemt toe ten koste van de

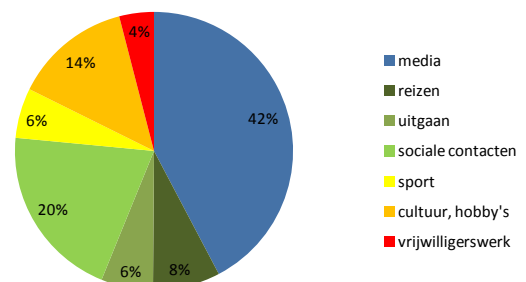
vrije tijd. Althans bij de groepen die veel moeten werken en aan het begin van hun carrière staan. De sterke toename van de beroepsdeelname onder met name vrouwen heeft ervoor gezorgd dat op individueel niveau de tijd om te werken is toegenomen. Door de vergrijzing is in collectief opzicht de totale vrije tijd echter meer stabiel gebleven.

Het belang van vrije tijd

Vrije tijd is hiervoor gedefinieerd als tijd voor eigen zingeving volgens eigen regels. Doen waar je zin in hebt en waar je goed in bent. In het industriële tijdperk is de vrije tijd vooral bedoeld om te ontspannen en uit te rusten. En daarvan is op grote schaal gebruik gemaakt. Vakantie vieren is een normaal goed geworden en voor sommige mensen blijft het niet bij een of twee keer per jaar. Veel vrije tijdsbesteding was en is nog steeds erg consumptief. De vrije tijd is echter ideaal om te zoeken naar nieuwe zingeving, nieuw gedrag, nieuwe contacten en nieuwe producten. In een maatschappij die sterk verandert, is die tijd hoognodig om opnieuw een plek te vinden. Het is daarom interessant te zien hoe de vrije tijd wordt doorgebracht.

De verdeling van de vrije tijd volgens het SCP staat in onderstaande figuur. Gemiddeld beschikt de Nederlander over 45 uur vrije tijd per week. Het grootste deel van de vrije tijd wordt besteed aan media, ofwel tv kijken en surfen op internet (42%). Reizen, uitgaan en sociale contacten kan men zien als sociale ontspanning en beslaan 34%. Sport, cultuur, hobby's en vrijwilligerswerk zijn al meer productief en nemen gemiddeld een kwart van de tijd in beslag.

Figuur 2: Verdeling vrije tijd (SCP)

Toekomstige ontwikkelingen

Verwachte ontwikkeling vrije tijd

Voor deze bijdrage is geen wetenschappelijk verantwoorde toekomstverkenning uitgevoerd, waarbij rekening wordt gehouden met demografische, economische en allerlei andere maatschappelijke invloeden. Dat zou overigens wel een interessante exercitie zijn. De verwachtingen zijn nu meer speculatief, onder de aanname dat er sprake zal zijn van zeer beperkte groei op allerlei vlakken. Dat betekent dat de mate waarin we vrije tijd konden kopen dankzij de welvaartsstijging voorbij is. De verwachting is dus dat de omvang van de totale vrije tijd van alle Nederlanders de komende jaren ongeveer gelijk zal blijven. Dit betekent echter niet dat er binnen de bevolking geen grote verschuivingen zullen plaatsvinden. Door vergrijzing neemt het aantal ouderen sterk toe en ook de vrije tijd van ouderen, omgekeerd zal de vrije tijd van jongeren en werkenden verder afnemen.

Volwassenen tot 65 jaar en vrije tijd

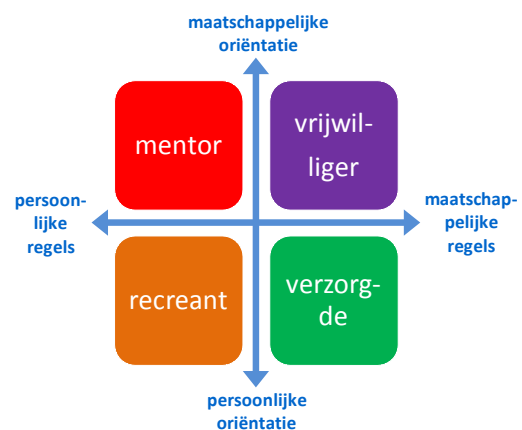
Elk jaar groeit het aantal personen dat 65 jaar of ouder is met 90 duizend personen. Dat is jaarlijks heel veel extra vrije tijd. Omgekeerd daalt het aantal personen tussen 20 en 65 jaar. Dat gaat wat minder snel door de aanwas van jongeren en door immigratie, maar per saldo zien we een daling. Welvaartsbehoud en hoge woonlasten zorgen ervoor dat de druk om te werken en omzet te maken hoog blijft. Het is daarom zeer waarschijnlijk dat de trend van een toenemende tijdsbesteding voor werk en een dalende vrije tijd in deze leeftijdsgroep door zal zetten. Voor het gebruik van voorzieningen betekent het vermoedelijk dat kort, snel en met voldoende beleving de kernwoorden zijn.

Ouderen en vrije tijd

Bij ouderen ligt dat duidelijk anders. De laatste decennia hebben de ouderen het inkomensverschil met de rest van de bevolking al voor een groot deel goed gemaakt, dankzij betere pensioenen en een gestegen eigen woningbezit, dat op den duur zorgt voor lage woonlasten. Voor het gebruik van allerlei voorzieningen is de toekomstige invulling van de vrije tijd door ouderen van doorslaggevend belang.

Eerder zijn in Figuur 1 vier soorten van tijdsbestedinggedrag onderscheiden. De verdeling van spelen, leren, werken en zorgen verandert naarmate men ouder wordt. Het is in feite een soort spiraal. Ieder individu ontwikkelt persoonlijk kapitaal, dat toeneemt naarmate men ouder

wordt: ervaringen, vaardigheden, bezit, kennis en dergelijke. Als men ouder wordt, de kinderen het huis verlaten en men het werkzame leven beëindigt, staan veel ouderen voor de vraag wat te doen met het opgebouwde kapitaal (en dat is niet alleen geld). De wijze waarop het kapitaal is opgebouwd is ook een leidraad voor de wijze waarop het kan worden ingezet. In Figuur 3: **Typen ouderen naar besteding vrije tijd** worden vier soorten ouderen onderscheiden. Dat zijn de recreant, de mentor, de vrijwilliger en de verzorgde. Deze ouderen ontstaan door op een vergelijkbare manier als in Figuur 1 onderscheid te maken in zingeving en regelgeving. Het gaat nu niet over de opbouw maar over de overdracht van kapitaal.

Figuur 3: Typen ouderen naar besteding vrije tijd

Er ontstaan dan vier typen ouderen:

- De **recreant** is de oudere die het opgebouwde kapitaal voor eigen doelen inzet op een eigen wijze. Men koopt een boot, een camper, een tweede woning, maakt een wereldreis en doet alle dingen waar men lange tijd van heeft gedroomd.
- De **mentor** zet zich op eigen wijze in voor maatschappelijke doelen. Men vindt hem of haar in besturen, zet geld in voor waardevol geachte doelen en steunt de omgeving.
- De **vrijwilliger** is ook maatschappelijk georiënteerd maar laat zich veel meer leiden door de doelen van anderen. Oudere vrijwilligers zijn op allerlei plaatsen te vinden en zijn langzamerhand een onmisbare schakel om voorzieningen in stand te houden.
- Ten slotte is de **verzorgde** onderscheiden, dat zijn de ouderen die door anderen worden bezig gehouden.

De laatste groep was lange tijd de meerderheid onder de ouderen. De verzorgingshuizen zijn een mooie illustratie van die trend. Veel activiteiten die op ouderen zijn gericht gaan er stilzwijgend van uit dat ouderen identiek zijn met verzorgden.

Dat beeld is drastisch aan het veranderen. Niet alleen door de hogere inkomens van ouderen, maar ook door betere opleidingen mag men er vanuit gaan dat juist de eerste groepen van ouderen zullen toenemen en de laatste categorie zal dalen.

Einde verzorgingsstaat

Een laatste ontwikkeling die genoemd moet worden en die rechtstreeks met het voorgaande samenhangt is wat wel genoemd wordt 'het einde van de verzorgingsstaat'. Het huidige kabinet zegt in de troonrede het volgende: "Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving."

De verzorgingsstaat heeft als kenmerk dat vele aspecten van ons leven sterk door de overheid worden gedomineerd. Sociale zekerheid, zorg en onderwijs zijn de veruit de grootste budgetten van de overheid. Wat en wanneer we leren, hoe en waarvoor we verzorgd worden en waar we recht op hebben als het aan eigen inkomen ontbreekt, wordt door de staat geregeld en bepaald. De verzorgingsstaat heeft onmiskenbaar grote voordelen, maar het product van de verzorgingsstaat is niet alleen meer zekerheid maar ook minder betrokkenheid van mensen bij de vaststelling van maatschappelijke doelen en regels. Bijna noodzakelijkerwijs levert dat ook meer recreanten en verzorgden uit Figuur 3: Typen ouderen naar besteding vrije tijd Als de staat het allemaal zo goed weet, moet men het ook maar zelf doen. Al heel lang zijn er echter signalen dat de verzorgingsstaat tegen de eigen grenzen aan loopt, men hoeft slechts te denken aan de vele schandalen bij woningcorporaties, zorginstellingen

en scholen, maar nu er sprake is van een ernstige economische crisis komt men pas goed in beweging.

Van verzorgingsstaat naar lerende samenleving

Gezien het voorgaande zijn er zeker kansen voor de participatiesamenleving, maar die komt niet vanzelf. Men kan onmogelijk eenmaal geschoold en geconditioneerd personeel gewoon vervangen door vrijwilligers. De onderwerpen, werkwijze, mogelijkheden en verwachtingen zullen drastisch aangepast moeten worden. Bovendien is de stap naar de participatiesamenleving maar de helft van het verhaal. Een grotere maatschappelijke oriëntatie van burgers vergt ook andere sturing. En dat brengt ons bij het linker deel van Figuur 3: Typen ouderen naar besteding vrije tijd De verwachting is dat er veel ouderen naar voren komen die men kan bestempelen als mentor. Dat betekent dat ook de sturing van veel maatschappelijke voorzieningen op een andere leest geschoeid moet worden. We noemen dat de lerende samenleving. Er valt veel meer over te dragen en te leren dan via de standaard programma's die het onderwijs van de overheid te bieden heeft. Men doet een beroep op anderen omdat er wat te leren valt (en niet omdat er geen geld is).

Creativiteit van groot belang

Een sleutelwoord in de lerende samenleving is *creativiteit*. De sector cultuur stimuleert deze en is daarom de voornaamste sector voor de lerende samenleving. Binnen de cultuur wordt enerzijds gezocht naar nieuwe vormen, nieuw gedrag en nieuwe verbindingen, anderzijds is er via de cultuurhistorie en allerlei kunstvormen een voortdurend besef van het waardevolle binnen de cultuur en daarmee een besef wat het waard is om te behouden en over te dragen.

De sector cultuur wordt vanuit de verzorgingsstaat bezien als dure ontspanning die het bij de bezuinigingen zwaar te verduren kreeg. Dat zal bij toekomstige rondes niet anders zijn. De sector cultuur zal op zoek moeten naar nieuwe vormen van organisatie en financiering en daarbij speelt de vrije tijd een grote rol; de nieuwe positie van ouderen en de onderlinge samenhang van de bestaande voorzieningen.

Gevolgen voor voorzieningen en vastgoed

De lerende samenleving kent geen leerlijnen, lesprogramma's, toetsen, inspectie enzovoort. Zij vergt wel geheugen, experimentruimte, oefening, podium, uitwisseling en debat, om tot de

creativiteit te komen die de basis vormt voor de lerende samenleving.

Geheugen van de samenleving

Het geheugen van onze samenleving wordt gevormd door de kennis die binnen de samenleving aanwezig is; in de mensen zelf en opgeslagen in één van de 800 musea en vele archieven. Het is belangrijk cultuurhistorische waarde van allerlei aard te bewaren, om van te kunnen leren en toe te passen. De kennis die de samenleving heeft moet goed worden ontsloten; via instituten, maar vooral ook informeel via liefhebbers, amateurhistorici en anderen die hierin van waarde kunnen zijn. Denk ook aan de enorme ervaring die in veel mensen is opgeslagen. Zij moeten met elkaar in verbinding gebracht worden, meer dan nu. Binnen de lerende samenleving ligt het voor de hand iedereen in te schakelen om de verhalen naar boven te kunnen krijgen, zodat sociale en culturele schatten bewaard blijven en een nieuwe plaats krijgen.

Maatschappelijke experiment- en oefenruimte beschikbaar!

De omvang van de actieve cultuurbeoefening is minstens zo groot als van de sport maar omdat veel binnenskamers en onder de oppervlakte gebeurt, blijft de talentontwikkeling achter, blijven professionele kunstenaars afhankelijk van subsidies, blijft het niveau van de amateurbeoefening laag en is daarmee het effect van de kunst en cultuur op de ontwikkeling van andere kapitalen beperkt. Er zijn natuurlijk wel ruimtes die gebruikt worden, maar er zijn nauwelijks centra als in de sport die actief op zoek gaan naar actieve deelnemers. De afslanking van de verzorgingsstaat zorgt ervoor dat er veel ruimte beschikbaar komt. Buurthuizen, lokale bibliotheken en ander maatschappelijk vastgoed worden gesloten. Dit soort ruimtes zijn vaak bijzonder geschikt als oefen- en experimenteeruimte voor de lerende samenleving. Alvorens deze ruimtes te verkopen aan de hoogste bidder zouden nieuwe maatschappelijke ondernemers de kans moeten krijgen de ruimte niet-commercieel te benutten. Het ligt ook voor de hand dat deze nieuwe centra een verbinding zoeken met de bestaande centra voor kunstvorming. Op dit moment zijn er ongeveer 250, vaak nog een integraal onderdeel van de gemeente. Er is een trend te verzelfstandigen, maar dat is vaak moeilijk gebleken. Dankzij de vele ruimte die vrijkomt, zou een formule kunnen zijn dat het faciliteren van betaalbare ruimte zelfstandig kan functioneren en dat oefenen, experiment, ontmoeting en optreden

gemakkelijk kan plaatsvinden. Het spreekt voor zich dat vrijwilligers en mentors hierin actief zijn.

Theaters

Er zijn in Nederland ongeveer 400 theaters met vaak een vergelijkbare situatie. Vele zijn zeer sterk verbonden met de eigen gemeente. De stap naar een zelfstandig functionerende instelling, die een eigen weg zoekt, lijkt onvermijdelijk. De vraag is dan in welke richting deze instellingen zich zullen ontwikkelen. Vermoedelijk zal een aantal theaters in staat zijn een groot publiek aan te spreken, commercieel te gaan werken en de banden met het bedrijfsleven aan te halen. Bij deze publiekstrekkingen gaan cultuur en commercie samen. Theaters met namen als Ziggo Dome, Heineken Music Hal en AFAS Circustheater maken genoeg duidelijk. Het is ondenkbaar dat alle theaters uiteindelijk grote publiekstrekkingen worden. Voor de meeste theaters is een andere eigen weg nodig; de kleinere theaters zullen ruimte moeten geven aan lokaal talent en lokale evenementen. Veel steden ontberen bovendien een goed lokaal debatcentrum. De lerende samenleving kan niet zonder een stevig debat.

De bieb

Bibliotheken hebben het moeilijk. Het aantal bibliotheken is de laatste jaren spectaculair gedaald. De daling van de collectie en het aantal uitleningen is minder scherp maar nog steeds aanzienlijk.

Er zijn diverse redenen te noemen waarom bibliotheken het juist extra moeilijk hebben. De prijs van tweedehands boeken en veel nieuwe boeken is laag. Er zijn veel ruilplekken waar men gratis boeken kan ruilen. Veel mensen lezen geen boeken. E-books, internet met bijvoorbeeld Wikipedia verdringen de traditionele bibliotheek. Aan de andere kant is de potentiële kennis en informatie die huist in boeken waanzinnig en overschrijdt ons voorstellingsvermogen. Het

behoud van deze functie staat buiten iedere discussie, maar dat neemt niet weg dat veranderingen noodzakelijk zijn. Vrijwel alle bibliotheken zijn naarstig op zoek naar nieuwe vormen van bestaan. Gelukkig beginnen de dalingen af te vlakken. Ook hier is een beroep op mentoren en vrijwilligers onmisbaar. Het ontsluiten van kennis, ervaringen, belevenissen en fantasie en een sleutel voor de lerende samenleving.

CONCLUSIE - Jan Brouwer laat ons in zijn artikel zien hoe we onze tijd besteden, welke ontwikkelingen zich daarin voordoen en wat dat betekent voor voorzieningen. De tijd dat we vrije tijd konden kopen dankzij de welvaartstijging lijkt voorbij. We moeten steeds meer; leren en zorgen is werk geworden. En in de vrije tijd die resteert, moeten we nu 'vrijwilligerswerk' gaan doen. Door regels en efficiencymaatregelen ontstaat er een tweedeling in de maatschappij. Jongeren en werkenden staan stevig onder tijdsdruk. Zij hebben vooral behoefte aan gemaksdiensten en zingevingvoorzieningen; kort en snel. Ouderen hebben veel meer tijd om vrij hun tijd in te delen. Afhankelijk van hun oriëntatie stellen ze zich daarbij op als recreant, mentor, vrijwilliger en verzorgende. Steeds meer maatschappelijke voorzieningen draaien op de vrijwillige inzet van deze ouderen.

De participatiemaatschappij zoals de regering dat wenst komt niet vanzelf tot stand, aldus Brouwer. Om op de toekomst te zijn voorbereid zijn creatieve oplossingen en verbanden nodig. De cultuursector speelt daarin een doorslaggevende rol. Deze sector zal zich wel anders moeten organiseren, meer verbindingen zoeken met actieve bewoners en het bedrijfsleven. Brouwer pleit ervoor deze sector letterlijk meer (goedkope) ruimte te geven als belangrijke voorziening voor de lerende en zelfsturende samenleving.

Jan Brouwer is geassocieerd lid bij de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur. Hij is daarnaast werkzaam bij ABF Cultuur en heeft jarenlange ervaring als onderzoeker op het gebied van kunst & cultuur, huisvesting, ruimtelijke ordening en zorg. Ook is hij bestuurslid bij verschillende organisaties in de culturele sector.

